

KRONIKA NAUKOWA

Ryszard Tomkiewicz

OBCHODY 150. ROCZNICY POWSTANIA STYCZNIOWEGO W WOJEWÓDZTWIE OLSZTYŃSKIM

Rok 2013 Senat RP ustanowił Rokiem Powstania Styczniowego. W związku z przypadającą 150. rocznicą zrywu zbrojnego przeciwko zaborcy, organizowane w całym kraju imprezy stały się okazją do przypomnienia i upamiętnienia tamtych wydarzeń. Udział w obchodach rocznicowych miało też województwo warmińsko-mazurskie, poprzez zaangażowanie placówek naukowych, oświatowych i kulturalnych. Podejmowane przedsięwzięcia znajdowały wsparcie ze strony lokalnych władz, zwłaszcza samorządowych.

W połowie lutego 2013 r., z inicjatywy prof. Janusza Jasińskiego, w Ośrodku Badań Naukowych, przy współdziałaniu Zarządu Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego, zorganizowane zostało spotkanie przedstawicieli lokalnych samorządów z Warmii i Mazur w sprawie kształtu obchodów rocznicy. Zaproszenia do udziału w zebraniu zostały skierowane do władz miejskich Olsztyna, Barczewa, Białej Piskiej, Biskupca, Działdowa, Ełku, Mrągowa, Nidzicy, Olecka, Pisz, Szczytna; do władz gminnych w Gietrzwałdzie, Purdzie, Rozogach i Stawigudzie, a także do władz powiatowych w Olsztynie, Biskupcu, Działdowie, Ełku, Mrągowie, Nidzicy, Pisz i w Szczytnie. W spotkaniu uczestniczyło 21 osób.

Omówiono różne koncepcje upamiętnienia wydarzeń sprzed 150 lat, w tym zwłaszcza te, dające gwarancje upowszechnienia wiedzy na temat powstania wśród lokalnych społeczności. Była więc propozycja wydania mapy z zaznaczonymi trasami, którymi przed laty podążali powstańcy, mówiono też o serii prelekcji poświęconej tej tematyce. Ważnym postanowieniem była zapowiedź objęcia opieki nad często bezimiennymi grobami powstańców na terenie Warmii i Mazur. Propozycją, dotyczącą stolicy województwa, była wola odnowienia tablicy pamiątkowej znajdującej się w pobliżu kościoła w Jarotach. Pojawił się także pomysł, by na Wysokiej Bramie w Olsztynie, obok tablicy informującej o uwięzieniu Wojciecha Kętrzyńskiego, upamiętnić także dwie inne osoby, osadzone tam za sprzyjanie powstańcom. Dyrektor Ośrodka Badań Naukowych prof. Stanisław Achremczyk oraz prezes Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kę-

trzyńskiego prof. Zbigniew Puchajda zadeklarowali wsparcie merytoryczne lokalnych inicjatyw oraz zapewnili o podjęciu koordynującej roli przy realizacji tych działań.

Najwcześniej o rocznicy przypomnieli w Olsztynie członkowie Ruchu Społecznego im. Prezydenta Lecha Kaczyńskiego oraz Koła Miejskiego Prawa i Sprawiedliwości. Uroczystość, zorganizowaną 20 stycznia 2013 r., rozpoczęto mszą św. w kościele pod wezwaniem Bogurodzicy Dziewicy Matki Kościoła. Następnie pamięć o powstańcach uczczono apelem zorganizowanym przy pamiątkowym obelisku w Jarotach, w miejscu, gdzie za przemyt broni dla powstańców aresztowano Wojciecha Kętrzyńskiego. W uroczystości uczestniczyły poczty sztandarowe Wojska Polskiego, Zespołu Szkół Samochodowych i Liceum Ogólnokształcącego nr 2 w Olsztynie. Był także salut z armaty, odpalony przez odtwórców historycznych z Jonkowa. Potem, podczas konferencji, wysłuchano prelekcji przewodniczącego Ruchu, prof. Selima Chazbijewicza, odnoszącej się m.in. do kwestii ogromnego znaczenia zrywu powstańczego dla późniejszych dziejów Polaków, dla odzyskaniem niepodległości i ukształtowaniem nowoczesnej świadomości narodowej. W uroczystości wziął udział poseł Prawa i Sprawiedliwości Jerzy Szmít, który przypomniał, ogłoszony w połowie stycznia 2013 r. w Radiu Olsztyn, apel, by zainteresować ludzi młodych przeszłością ich rodzin tak, by poszukali powstańców wśród swoich przodków.

Także w styczniu 2013 r., dokładnie w dniu rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego, w Salach Kopernikowskich olsztyńskiego zamku zainaugurowane zostały obchody Roku Powstania Styczniowego na Warmii i Mazurach. Dr Tomasz Chrzanowski z Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego wygłosił odczyt zatytułowany „Powstanie Styczniowe – geneza, przebieg i skutki”. Spotkanie uświetnił koncert kameralny muzyki dawnej.

W kolejnych miesiącach w wielu miejscowościach województwa warmińsko-mazurskiego, ale zwłaszcza na terenie historycznego pogranicza Mazur i Mazowsza, podejmowane były przeróżne formy uczczenia rocznicy powstania.

W Ostrołęce główne uroczystości zorganizowano 23 stycznia 2013 r. w tamtejszym Gimnazjum nr 1 im. Janusza Kusocińskiego. Przedstawiciele lokalnych władz administracyjnych i samorządowych wraz z młodzieżą obejrzeni przedstawienie nawiązujące do wydarzeń z 1863 r. W czasie spotkania omówione zostały wyniki miejskiego konkursu historycznego, którego tematem było Powstanie Styczniowe. Uczestnikom wręczono nagrody i wyróżnienia. W Mławie, zarówno w styczniu 2013, jak i w styczniu 2014 r., złożono kwiaty i zapalono znicze przy kopcu usytuowanym u zbiegu ul. Sienkiewicza i Powstańców Styczniowych, upamiętniającym miejsce egzekucji powstańca, kpt. Jana Wandla.

Powstanie Styczniowe stało się nawet tematem gry komputerowej, do której oprawę graficzną wykonały dwie mieszkanki powiatu mławskiego. Ten edukacyjny projekt historyczny w zamyśle miał zainteresować historią ludzi młodych. Zaliczanie etapów gry pozwalało na zapoznawanie się z kolejnymi materiałami historycznymi na temat wydarzeń z 1863 i 1864 r. Przedsięwzięcie uzyskało dofinansowanie z Muzeum Historii Polski, a grę można za darmo pobrać z Internetu, wiadomo, że z możliwości tej skorzystali m.in. mieszkańcy Rosji i USA, choć na razie nie ma ona wersji angielskojęzycznej.

W Archiwum Państwowym w Olsztynie 22 kwietnia 2013 r. została otwarta wystawa zatytułowana „Prusy Wschodnie wobec wydarzeń Powstania Styczniowego”. Ekspozycja, na której zgromadzono czasopisma i dokumenty, była jedną z atrakcji siódmego Międzynarodowego Dnia Archiwów. Celem wystawy było z jednej strony ukazanie stosunku ówczesnej społeczności Prus Wschodnich i lokalnych władz do kwestii powstania, a z drugiej zaprezentowanie form pomocy, jakiej powstańcom udzielali tutejsi mieszkańcy. Wśród eksponowanych materiałów znalazły się m.in. mapy powiatu olsztyńskiego i szczycieńskiego z lat 1865–1869 i 1868–1871, zarządzenia i obwieszczenia landrata olsztyńskiego z kwietnia 1864 r. o konieczności aresztowań skrywających się na terenie Prus powstańców, dokumenty świadczące o zaostrzeniu kontroli granicznej na południu Mazur, a także materiały świadczące o wsparciu materialnym i o pomocy udzielanej rannym przez tutejszych mieszkańców. Część dokumentów odnosiła się do postaci Wojciecha Kętrzyńskiego zaangażowanego w przerzut broni dla powstańców. Były też eksponowane dokumenty, świadczące o współdziałaniu prusko-rosyjskim przeciwko polskim powstańcom.

Tematyki wsparcia udzielanego powstańcom dotyczył też odczyt prof. Janusza Jasińskiego, poprzedzający otwarcie ekspozycji. Podczas wykładu historyk powiedział, że w powstaniu brało udział około 300 Warmiaków i Mazurów. Przypomniał postacię Zygmunta Dąbskiego, Jana Kerstana i Jakuba Pałaszewskiego. Dodał, że Prusy Wschodnie były przede wszystkim terenem, gdzie dokonywano przemytu broni, choć także zdarzały się tu przypadki potajemnego odlewania kul dla powstańców. Profesor Janusz Jasiński omówił też sprawę poparcia narodów europejskich dla polskich powstańców oraz zwrócił uwagę, że znaną pieśń *Boże coś Polskę* przetłumaczono na wszystkie europejskie języki.

Pod koniec maja 2013 r. rozstrzygnięty został konkurs na fotoreportaż odnoszący się do 150. rocznicy Powstania Styczniowego na Ziemiach Powiatu Makowskiego. Organizatorem była dyrekcja Zespołu Szkół im. Żołnierzy Armii Krajowej w Makowie Mazowieckim. Zgłosiło się 47 uczestników, a wszystkie prace konkursowe zostały zademonstrowane podczas specjalnie przygotowanej wystawy.

Ważnym elementem obchodów rocznicy Powstania Styczniowego były dwa spotkania zorganizowane w Muzeum Mazurskim w Szczytnie. 18 kwietnia 2013 r. prelekcję wygłosił bronioznawca, badacz i znawca sztuki rusznikarskiej oraz konserwator historycznego oręża Zygmunt K. Jagodziński. Zatytułował ją, posługując się cytatem z pieśni Wincentego Pola, „Poszli nasi w bój bez broni...”. Prelegent podzielił się swoją wiedzą na temat mało znanych aspektów powstania. Zaprezentował też ilustracje, ukazujące broń używaną w połowie XIX w., w tym eksponaty z własnej kolekcji. Patronat nad spotkaniem objął Starosta Szczycieński, a wsparcia udzielone zostało m.in. przez Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Muzeum Mazurskie w Szczytnie oraz Towarzystwo Przyjaciół Muzeum w Szczytnie.

Drugie spotkanie, przygotowane również przy wsparciu wspomnianych instytucji, a także przy współdziałaniu Ośrodka Badań Naukowych i Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, zatytułowane „Za Naszą i Waszą Wolność. 1863–1864”, odbyło się 7 czerwca 2013 r. w Muzeum Mazurskim w Szczytnie. Patronat honorowy nad uroczystością objął Marszałek Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Dokonano otwarcia wystawy zatytułowanej „Powstanie Styczniowe i jego odbiór w zaborze pruskim”. Prezentowane eksponaty pochodziły ze zbiorów Archiwum Archidiecezji Warmińskiej, Archiwum Państwowego w Olsztynie oraz bibliotek: Muzeum Mazurskiego w Szczytnie, Ośrodka Badań Naukowych i Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Część przedmiotów pochodziła ze zbiorów prywatnych rodziny Giedrojców oraz Janusza Jasińskiego. W czasie spotkania prof. Janusz Jasiński wygłosił odczyt zatytułowany „Tradycje oddźwięków Powstania Styczniowego na Warmii i Mazurach 1865–2003”. Na zakończenie zebrani wysłuchali pieśni powstańczych w wykonaniu uczestników zajęć muzycznych Kuźnia Talentów Fundacji Kreolia ze Szczytna.

Także w czerwcu 2013 r., w Zespole Szkół w Myszyńcu, rozstrzygnięty został Konkurs Historyczno-Patriotyczny odnoszący się do 150. rocznicy powstania na Kurpiach, którego organizatorem było Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Kurpiowskiej, Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Myszyńcu oraz Regionalne Centrum Kultury Kurpiowskiej. Tam laureatów wybierano spośród autorów 53 nadesłanych prac, różnorodnych pod względem walorów estetycznych, pomysłowości potraktowania tematu czy doboru wykorzystanych technik plastycznych. Patronat nad przedsięwzięciem objął Burmistrz Myszyńca. Jesienią tego roku w mieście tym ponownie zorganizowano imprezę nawiązującą do rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego. Uroczystość zatytułowano: „A w Zielonej, Myszyńce... 150 rocznica zwycięskiej bitwy Kurpiów z woj-

skami carskimi”, co stanowiło nawiązanie do jednej z potyczek zbrojnych z jesieni 1863 r. W programie imprezy, poza mszą św., złożeniem kwiatów na mogile powstańczej, apelem poległych i odsłonięciem pomnika upamiętniającego powstańców, była też wielka inscenizacja „bitwy Kurpiów z wojskami carskimi”. Patronat honorowy nad imprezą objął Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Bronisław Komorowski.

Jeszcze w czerwcu 2013 r. Towarzystwo Przyjaciół Chorzel zorganizowało rajd pieszy, którego finisz połączono z Piknikiem Naukowym. W związku z przypadającą rocznicą powstania, stało się ono tematem przewodnim imprezy. Sam Rajd poświęcono przede wszystkim postaci Tomasza Kolbego, dowódcy oddziału powstańczego, poległego w 1863 r. w pobliżu Ciechanowa.

Przed wakacjami 2013 r., z inicjatywy Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, ogłoszony został konkurs zatytułowany: „1863. Dorzuc swoje. Znajdź ślad, zrób zdjęcie i wygraj nagrody”, który spotkał się z pewnym zainteresowaniem wśród młodzieży Warmii i Mazur. Celem przedsięwzięcia, trwającego do końca sierpnia, było odkrywanie i dokumentowanie istniejących śladów i pamiątek nawiązujących do Powstania Styczniowego. Organizatorzy sugerowali, by szukać pamiątek rodzinnych, związanych z miejscami bitew, ale też śladów upamiętniania przez lata bohaterskich powstańców oraz dokumentować na fotografiach miejsca kojarzone z Powstaniem Styczniowym. Konkurs nawiązywał do hasła XXI Europejskich Dni Dziedzictwa: „Nie od razu Polskę zbudowano”.

Latem 2013 r. wydana została przez Ośrodek Badań Naukowych i Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie książka zatytułowana „Rok 1863. Prasa polska o odgłosach Powstania Styczniowego na Warmii i Mazurach”. Publikacja została przygotowana przez Janusza Jasińskiego przy współudziale Danuty Kasperek i Grzegorza Jasińskiego. Wybór tekstów źródłowych, map i planów poprzedzony został obszernym wstępem, natomiast zamieszczone materiały zostały uzupełnione przypisami. Zebrane materiały uzmysławiają skalę zainteresowania powstaniem na tych terenach i zaangażowanie tutejszych mieszkańców w pomoc walczącym. Książka jest bogato ilustrowana, oprócz bibliografii zawiera także indeksy nazwisk i miejscowości.

Cykl okolicznościowych spotkań historycznych odnoszących się do rocznicy powstania kontynuowany był jesienią 2013 r. Duże uroczystości zorganizowane zostały 19 września 2013 r. w Rozogach i w Klonie. Najpierw, w drugiej z wymienionych miejscowości, na cmentarzu odsłonięta została tablica pamiątkowa na mogile powstańca styczniowego – Jakuba Pałaszewskiego. Następnie w Rozogach, po uroczystej mszy św. odsłonięto tablicę pamiątkową na Pomni-

ku Pomordowanych i Poległych. Potem odbyła się sesja naukowa, podczas której prof. Stanisław Achremczyk mówił o niejednoznacznej odpowiedzi na zadawane od lat pytanie na temat sensu powstania, natomiast dr Zbigniew Kudrzycki omówił różne formy pomocy udzielanej powstańcom przez mieszkańców pogranicza.

Natomiast w Olsztynie, w połowie września, w ramach cyklu „Niedziela w Muzeum”, w Domu Gazety Olsztyńskiej, mieszkańcy podczas kilkugodzinnych zajęć i prezentacji nawiązujących do rocznicy mogli zapoznać się z różnorodnymi aspektami zrywu powstańczego, atmosferą wówczas panującą na ziemiach polskich oraz odzewem, z jakim spotkało się powstanie na terenach dzisiejszych Warmii i Mazur. Spotkanie w Muzeum było momentami odległe w formie od znanych dotąd zwykłych prelekcji czy wystaw okolicznościowych. Zaprezentowano biżuterię patriotyczną i pamiątki ze zbiorów Muzeum Warmii i Mazur związane z okresem zaborów. Chętni mogli obejrzeć powstańczą broń palną, a także powielić druk pamiątkowy nawiązujący do rocznicy powstania, jak również nauczyć się wykonywać kokardy patriotyczne. Z zainteresowaniem spotkała się także prezentacja multimedialna zatytułowana: „Rola Prus Wschodnich w powstaniu styczniowym”.

Również we wrześniu, z inicjatywy burmistrza i Stowarzyszenia Miłośników Różana, miejscowości położonej na pograniczu Mazur i Mazowsza, zorganizowano inscenizację bitwy stoczonej między powstańcami styczniowymi a wojskami carskimi. Była to część Pikniku Militarnego, z kiermaszem wydawnictw i militariów, pokazem sprzętu wojskowego i żołnierską grochówką. Wydarzenie poprzedziła msza św., po której złożono kwiaty pod pomnikiem upamiętniającym powstańców.

W listopadzie 2013 r. dwie nauczycielki historii z Elbląga odebrały w Belwederze z rąk Prezydenta Bronisława Komorowskiego wyróżnienie za przygotowanie programu najciekawszych obchodów rocznicy, zatytułowanych: „Gloria Victis 150. rocznica Powstania Styczniowego”. Wyróżniony projekt (powstały z inicjatywy Polskiego Towarzystwa Historycznego) składał się z „debaty oksfordzkiej” na temat powstania, z sesji popularno-naukowej dotyczącej tej tematyki oraz gry dydaktycznej stworzonej z myślą o gimnazjalistach.

W niektórych miejscowościach regionu (również w Olsztynie) nie zapomniano także o kolejnej, 151. rocznicy, wybuchu Powstania Styczniowego. Scenariusz obchodów był podobny jak rok wcześniej (składano wieńce i organizowano prelekcje tematycznie nawiązujące do powstania). Także w Elblągu, w parku noszącym imię Romualda Traugutta, przy udziale władz miejskich i uczniów miejscowych szkół, odsłonięto tablicę pamiątkową, na której znalazł się następujący napis: „Powstańcom Styczniowym i Generałowi, który nauczył nas jak wią-

zać miłość Ojczyzny z miłością do Boga”. Również tego dnia członkowie Koła Historycznego z Zespołu Szkół Zawodowych nr 1 w Elblągu przygotowali okolicznościową inscenizację nawiązującą do wydarzeń sprzed 150 lat. W styczniu 2014 r. w Nidzicy tamtejsza Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna ogłosiła konkurs adresowany do młodzieży szkolnej, którego hasło przewodnie brzmiało: „Sztandary rozwinąć i pobić lub zginąć! A matka ojczyzna niech żyje!”.

151. rocznicę wybuchu powstania szczególnie uroczysto obchodzono w Barczewie, gdzie w ten sposób zainaugurowano wielomiesięczne obchody 650-lecia tego miasta (o powstaniu pisano też w „Wiadomościach Barczewskich”). Odbyła się uroczysta msza św. w kościele św. Andrzeja Apostoła, podczas której wygłoszone zostało kazanie nawiązujące do polskich powstań narodowych. Były poczty sztandarowe, wystąpił chór parafialny Cantores Bertungenses z Bartąga i wysłuchano przemówienia burmistrza miasta. Dr Jan Chłosta, w wystąpieniu zatytułowanym „Barczewski ślad w Powstaniu Styczniowym 1863 roku” przypomniał zaangażowanie dawnych mieszkańców tego miasta i okolic w pomoc powstańcom (niektórzy z nich osiedlili się tam na stałe). Elementem uroczystości było też złożenie kwiatów przy kapliczce na ul. Granicznej, gdzie przed laty przechowywana była broń dla powstańców.

Ważną rolę w popularyzowaniu pamięci o Powstaniu Styczniowym, zwłaszcza w styczniu 2013 i 2014 r., spełniały artykuły prasowe oraz audycje nawiązujące do rocznicy, nadawane w Radiu Olsztyn. Najczęściej były to rozmowy z historykami i literaturoznawcami na temat oddźwięku Powstania Styczniowego na terenach Prus Wschodnich oraz pamięci o tych wydarzeniach wśród następnych żyjących tu pokoleń. Wieloetapowe i zróżnicowane obchody 150-lecia wybuchu Powstania Styczniowego stały się ważnym elementem w obszarze nauki, oświaty i kultury w województwie warmińsko-mazurskim, szczególnie w jego południowej części, w pasie dawnego Pogranicza, na styku Mazur i Mazowsza, gdzie oddźwięk powstania był najbardziej widoczny.